

פיוט הטל של ר' אלעזר הקליר: שימושים חדשניים בצמד האותיות 'טל'

במנהג האשכנזים בארץ ישראל מוכרת בעיקר 'תפילת הטל' הנאמרת לפני תפילת מוסף (או בראשית חזרת הש"ץ) ביום הראשון של פסח, אך מדובר רק בחלק קטן מהפיוט המיוחד הזה. בפיוט הטל השלם על כל חלקיו השתמש מחברו הפייטן ר"א הקליר במבנים פיוטיים סבוכים ומחודשים, וגדש רעיונות רבים ועמוקים בתוך המסגרות הפיוטיות הנוקשות שבהם ככל את עצמו. מיותר לומר שבכל אחד מחלקי הפיוט כלל הקליר כדרכו אכרוסטיקון של א"ב או תשר"ק, אך בפיוט 'תחת אילת עופר' הוא גם שילב את שמו, ובאופן נדיר מאוד את שם מקומו "אלעזר בירבי קליר מקרית ספר", ועוד הגדיל לעשות בכך שסיים כל שורה בצימוד 'טל'. בפיוט 'אלים ביום מחוסן' ארג הקליר את שמות כל השבטים, החודשים והמזלות באופן אלגנטי להפליא, וללא שום סימני דוחק ואילוץ. עוד הגדיל לעשות בכך שסיים כל שורה בצימוד 'טל'. אולם פיוט הטל מיוחד בכך שהפייטן השתמש במילה 'טל' עצמה, וגם בצימוד של אותיות 'טל', במגוון רחב של שימושים, הטיות ומשמעויות. גם ב'תקיעתא' של ראש השנה השתמש ר' אלעזר במילים 'מלוך', 'יזכור' ו'שופר' כחרוז מבריח לאורך כל הפיוט, אך הוא עשה זאת במובן הפשוט והמקובל של מילים אלה. לעומת זאת בפיוט הטל הוא השתמש בצמד האותיות 'טל' באופנים רבים, מגוונים וחדשניים. בשימושיו אלה באותיות 'טל' הוא מייצג ומדגים את מיטב המסורת הלשונית הקלירית הששה לחידושי לשון, ואינה מסתייגת מתרגומים מארמית, מהפיכת פעלים ותארים לשמות עצם, ומדליית מקורות אזוטריים ושימוש בהם בפיוט.

כאשר ניסיתי לפענח את תפילת טל ולהנגיש אותה לציבור המתפללים במחזור ליום ראשון של פסח אשר אני עומד להוציא לאור בע"ה בקרוב, נמלאתי התפעלות מהשליטה העצומה של ר' אלעזר הקליר בתנ"ך, במקורות חז"ל, בתרגומים, ובלשון הקודש, וכן מהצלחתו לבצע פעולות לשוניים באלגנטיות מדהימה.

כאמור, רוב הציבור האשכנזי בא"י אינו אומר את פיוטי הטל השלמים במועדם, ולכן אינו זוכה ליהנות ולהתפעל מכישרונותיו הפייטניים של גדול הפייטנים "האשכנזים". במאמר זה אציגה נא עמכם את חידושי הלשוניים של ר' אלעזר

1 ר' אלעזר הקליר חי בארץ ישראל כנראה במאה השישית לספירתם. פיוטיו ירדו לאיטליה עם גולי ארץ ישראל, ומשם לרחבי אשכנז וגם לצרפת ואח"כ לפולין. גם בארצות הבלקן הכירו וחיבבו את פיוטיו.

בשימוש בצימוד 'טל', חידושים אשר לא נס ליחם גם אלף וחמש מאות שנה אחרי כתיבתם. על ידי השתלת צמד האותיות 'טל' בהקשרים שונים ומגוונים, וגם ע"י שימוש נרחב באותיות שימוש (מ, ו, ה, נ), הצליח ר' אלעזר הקליר לאותת ולרמוז את כוונותיו לקהל המתפללים, ולהביא למוחם וליבם את רעיונותיו וחידושי.

חילקתי את המשמעויות של התיבה 'טל' בפיוט זה לשתיים עשרה קבוצות בהתאם למקור הלשוני הכללי של המילה, ואח"כ חילקתי כל קבוצה לתת-קבוצות בהתאם למשמעות המדוייקת של השימוש בצמד האותיות 'טל' בקבוצה זו.

א. המילה השורשית: נטל, במשמעות כללית: **הרמה**. כך לפי רה"ג² רחיצת הידיים בכלי בבוקר ולפני אכילת לחם נקראת נטילת ידיים, מפני שמרימים את הידיים אחרי הרחיצה ולפני הניגוב.

1. המשמעות: **נשוא, גבוה ומורם**. דוגמאות: רם ונטל (ארשה אות ג), דודי יתנטל (ארשה אות ד) וכס המנטול (אאגרה אות ה, אות כ) נשא ונטל (תחת אילת אות ג) מנושא ומנוטל (אלים אות נ). המקור: ישאהו על אברתו (דברים לב, יא) ת"א מנטלהו, וגם מלשון הכתוב וינטלם וינשאם (ישעיה סג, ט).

2. המשמעות: **להתפלל**. דוגמא: חלתי בצהר לנטל (ארשה אות ת) טלתי בתחנון (ארשה אות ט). המקור: ואל תשא בעדם רנה ותפילה (ירמיהו יא, יד), כנראה ע"ש הרמת הקול בעת התפילה. ודוגמתו, ישא ביום ההוא (ישעיהו ג, ז).

3. המשמעות: **לשאת משא**. דוגמאות: על אברת נשרים נטל (אאגרה אות ק), כאומן בן נטל (אאגרה אות ת). המקור: כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא, יב).

ב. המילה השורשית: נטל, במשמעות כללית: **לקחת**.

1. המשמעות: **לקחת**. דוגמאות: גרוני בל יונטל (ארשה אות ג), רשות מנה נטל (אאגרה אות ד), ונפשו נטל (תחת אילת אות ק). המקור: נשאו את רדידי מעלי (שה"ש ה, ז), ותרגומו נטלו תגא דמלכותא.

2. המשמעות: **להניע**. דוגמאות: להטלטל (אאגרה אות ל), ונום טלטל (אאגרה אות ע), טורף וטלטל (תחת אילת אות ר). המקור: במלאכות שבת העברה מרשות לרשות נקראת טלטול. כאשר מניעים חפץ לוקחים אותו ממקומו.

ג. המילה השורשית: הטל, במשמעות כללית **ליפול, לשכב**.

1. המשמעות: **לשכב**. דוגמאות: גוי בל יטל (ארשה אות ג), גולם מוטל (אאגרה אות

2 בגמרא (סוטה ד, ב) איתא, אמר רב חייא בר אשי אמר רב, מים ראשונים צריך שיגביה ידיו למעלה. ובכל בו (סי' כג) מביא את תשובת רבנו האי גאון שנקראת נטילת ידיים ע"ש הרמת הידיים, ואסמכה אקרא וינטלם וינשאם (ישעיהו סג, ט) שירים ידיו אחרי הנטילה.

1. ברית ילדות טל³ (אאגרה אות צ). המקור: מלשון חז"ל (תוספתא ר"ה פ"ב ה"ה) חולה שהיה מוטל.
2. המשמעות: **להפיל** [גורל]. דוגמא: וחלש הטל (אאגרה אות ד). המקור: ונפילה גורלות (יונה א, ז).
3. המשמעות: **להוריד**. דוגמאות: וגשם הטל (אאגרה אות ז), קרים מלהטל (תחת אילת אות ו), אגלים תטל (אלים אות נ). המקור: וישאו את יונה ויטילוהו אל הים (יונה א, טו).
4. המשמעות: **לירות**. דוגמא: זרם מלהטל (אאגרה אות נ). המקור: מדוע הוטלו הוא וזרעו (ירמיהו כב, כח), ובלשון חז"ל מטיל מים פירושו להפריש שתן.
5. המשמעות: **להכביד**. דוגמא: עול ברזל שם עלימו להטל (אאגרה אות ע). המקור: כובד אבן ונטל החול (משלי כז, ג), ור' אלעזר עשה משם עצם פועל.
6. המשמעות: **לעשות ערימה, להעמיס**. דוגמא: תנאוות להטל (תחת אילת אות צ). מקור: כאשר משכיבים דבר על גבי דבר יוצרים ערימה.

ד. המילה השורשית: **בטל**, במשמעות כללית **לסלק**.

1. המשמעות: **להפסיק**. דוגמאות: דעי בל יובטל (ארשה אות ד), אות בל יובטל (אאגרה אות כ), ועצתם בטל (אאגרה אות ל), תקופת צר ואור בשלם בטל (ארשה אות ת). המקור: ובטלו הטוחנות (קהלת יב, ג).
2. המשמעות: **להחסיר**. דוגמא: ומאום לא ביטל (אאגרה אות ד). המקור: כמו ביטול חמץ, שעושה אותו כדבר שאינו קיים.

ה. המילה השורשית: **טל**, במשמעות **קצר וחסר משמעות**. דוגמא: בחיי טל (אאגרה אות ו). המקור: מלשון הכתוב וכטל משכים הולך (הושע ו, ד).

ו. המילה השורשית: **טל**, משמשת כשם עצם, או **הטל** משמשת כפועל, במשמעות **אוהל, תקרה, צל, מחסה**.

1. המשמעות: **להאהיל, לסוכך**. דוגמא: שבעת ענני הוד מסך והטל (אאגרה אות ש).

3 השורה השלמה היא: צעקתי והזכר לי ברית ילדות טל. לכאורה יש לפרש ילדות טל על פי המדרש על הפסוק לך טל ילדותיך (תהלים קי, ג), שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו שלא יפסק טל מזרעו. אך לפי הקונטקסט - שבני ישראל התלוננו שאין להם לאכול והקב"ה זכר להם את הברית, א"א לפרש שהברית המדוברת היא הבטחת הטל לאברהם אבינו, כי לא על זה התלוננו, והרי הקב"ה שמע את תלונותיהם והוריד להם מן. לכן הראשונים פירשוהו שהקב"ה זכר את הברית שכת עם האבות שירבה את בני ישראל ולא ישמיד אותם, ובמקרה זה 'טל' הוא כינוי לאבות ששכבו בארץ, כמו טל המוטל על הארץ.

- סדור עבים להטללים (אלים אות ס). המקור: סוככים בכנפיהם (שמות כה, כ), תרגם יונתן מטללין.
2. המשמעות: **צל**. דוגמא: חופת עב טל (תחת אילת אות ה). המקור: וסכה תהיה לצל יומם (ישעיהו ד, ו), ת"י מטלת ענני לאטללא עלה בימם.
3. המשמעות: **שמים**. דוגמא: טל דר (אלים אות ש), כינוי לשמים שהם כאהל על הארץ. המקור: מלשון הכתוב הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעיהו מ, כב).
4. המשמעות: **להיות בטוח**. דוגמאות: אטלה (אלים אות ב), להטלה (שם). המקור: תקרת בנין תפקידה להגן על תכולת הבנין, מלשון הכתוב הוא יבנו ויטללנו (נחמיה ג, טו) שפירושו לקרות את הבנין.
5. המשמעות: **הבטחה**, שבועה. דוגמא: איתן מוטלה (אלים אות ב). המקור: ראינו לעיל ש"טלה" פירושו בטוח ומגונן, ומזה נגזר מוטלה שפרושו מובטח, במובן של שבועה והבטחה.
6. המשמעות: **הגנה ומחסה**. דוגמא: להטלילי מעוץ ומבוז (אלים אות ז). המקור: מלשון הכתוב וסוכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור (ישעיהו ד, ו).
7. המשמעות: **להחביא או לכסות**. דוגמאות: מראית טללי נצנו (אלים אות ח), טל יבולי הטלילה (אלים אות י). המקור: ברכת זבולון וספוני טמוני חול (דברים לג, יט), הוא החלזון שהיה מוסתר וטמון בחול ליד החוף ומזה הייתה פרנסתו, ספוני ת"א דמטמרא, ופירש"י לשון כיסוי כמ"ש ויספון את הבית (מ"א ו, ט) ות"י וטליל ית ביתא, ופירושו שעשה תקרה שכיסתה את הבית.
8. המשמעות: **בית**. דוגמא: טלול ידידות שכני (אלים אות ט). המקור: המשכן היה כאוהל, ובארמית טלולא, וקרא לבית המקדש משכן, כדברי חז"ל אשכחן מקדש דאיקרי משכן (עירובין ב, א).
4. המילה השורשית: **טל**, במשמעות **מים**. דוגמא: עינות טל (אאגרה אות ת), בסך וטל (תחת אילת אות ג)⁴. המקור: חז"ל דרשו מהפסוק גשם נדבות תניף (תהלים סח, י) שהקב"ה הוריד טל של תחייה על בני ישראל שהתעלפו בזמן מתן תורה, הרי שלא נמנעו חז"ל מלערב טל בגשם. ובדומה דרשו חז"ל מהפסוק כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל (ישעיהו כו, יט) שהקב"ה יחיה מתים בטל. אך בחורף פייט ר"א שיחיו
- 4 לשון הפיוט: גיל בקול רנה לעבור בסך וטל, ומשמעו על עולי הרגל, ומקורו בתהלים (מב ה), ועל פי מדרש תהלים (שם) שפירש בסך בעגלות מסוככות, עיי"ש. ומהו המון חוגג? לשון יוני הוא, חגוגין (מפלים) של מים, כשם שלא היה להם לחגוגים של מים שיעור, כך לא היה להם לישראל שיעור כשעולים לרגל. א"כ מלת 'וטל' בקונקסט הזה פירושה מים רבים.

המתים ע"י הגשם, לדוגמא בזיל נטפי לקש להחיות מתים (קרובה לשקלים).

ח. המילה השורשית: **טלל**, במשמעות פועל שפירושו **להביא טל**. דוגמא: שובע לטללם (אלים אות ס), לטללם בחורב (אלים אות פ). אין מקור מפורש לשימוש זה, אך אם טל פירושו צל ומכסה (כדלעיל אות ו 6), ונחמיה (ג, טו) קבע את המילה כפועל כשכתב הוא יבננו ויטללנו, אין סיבה שגם המילה טל כפשוטה לא תשמש כפועל.

ט. המילה השורשית: **טל** במשמעות **צעירות**. דוגמא: כזכר ברית טל⁵ (אאגרה אות פ), כינוי לברית בין הבתרים שכרת הקב"ה כבר בשחר לידת האומה. המקור: מלשון חז"ל כי היונא טליא (מגילה ה, ב), טליא בארמית פירושו ילד, צעיר. נער הייתי (תהלים לז, כה) ת"י טלי הוית.

י. המילה השורשית: **טלה**, במשמעות **גדי**. דוגמא: ירעו כמו טלה (אלים אות ב). המקור: ויקח שמואל טלה חלב (ש"א ז, ט).

יא. המילה השורשית: **טלא**, במשמעות **טלאי**. דוגמא: תנאוות להטל⁶ (תחת אילת אות צ), כי טלאי הוא חומר זר שמחברים לבגד, ושקר הוא דבר זר שמדביקים על אדם⁷. המקור: כלשון חז"ל הטולה מן המוסגר בטהור (נגעים פי"א מ"ו).

יב. המילה השורשית: **טל**, במשמעות **שם ה'**. עניין זה טעון הסבר. וראה להלן. דוגמאות: 1. שכינה אֶהֱל בין שדי בלין טל (אאגרה אות ש), אפשר לפרשו בנחת, כמו הטל היורד בנחת, אך אין מנוס מכך שהראשונים (מבית מדרשו של רש"י, ר' יוסף קרא ור' אפרים מבונא ועוד) פירשו "הקב"ה ששמו טל". 2. בשמך טל (אלים אות ב). יש הגורסים בשמך בטל אטלה, וא"כ יהיה פירושו שבגלל שאנו סומכים על הקב"ה אנו בטוחים וסמוכים שיביא לנו את הטל, וא"כ מילת אטלה מושכת, וכאילו היה כתוב בשמך אטלה, בטל אטלה. ויש שלא שינו את הגירסא ובכל זאת הבינוהו במשמעות הזאת, אך הראשונים פירשו גם שורה זו שכוונת הפייטן לשם טל. 3. בפיוט 'אלים ביום מחוסך' ייסד ר' אלעזר הקליר בסך הכל כ"א חרוזים וצמצם אותיות ש' ות' בחרוז

5 גם כאן א"א לפרשו על הבטחת הטל לאברהם אבינו, שהרי ייסד פסע ודלג קץ כזכר ברית טל, הרי שגאלנו הקב"ה בגלל הברית. וצ"ל שהוא ברית בין הבתרים, וא"כ צריך לפרש ברית טל הברית שכרת ה' בשחר ילדותו של עם ישראל.

6 ואע"פ שלעיל (אות ג 6) פירשתי טל במשמעות להעמיס, לעשות ערימה, שתי המשמעויות אמת. והוא דומה לטופלי שקר (איוב יג, ד). וראה בהערה הבאה.

7 לפי המדרש (פדר"א לג) במר נפשה איימה האשה הצרפית על אליהו הנביא שתשקר ותספר שזנה איתה.

אחד. וזה תימה עצומה, מדוע לא ייסד כ"ב חרוזים כמו שייסד בכל שאר פיוטיו? ומה אילץ אותו לצמצם לכ"א חרוזים? הרי אין לו פסוק או אכרוסטיקון שיש בו רק כ"א אלמנטים! ובתפילת גשם (בפיוט מקביל ודומה 'פתח ארץ') ייסד כ"ב חרוזים, ושם ארג שני פסוקים (יפתח ה' לך וגו' [דברים כח, יב] וגם כי כאשר ירד וגו' [ישעיהו נה, י]) וגם אותיות א"ב!

הביאור: שלוש אותיות ראשונות שבשם הוי"ה במילוי ה"א⁸ יו"ד ה"א וא"ו, הם בגימטריא ט"ל. ושלוש אותיות אלה הם ג"כ שם אהי-ה, כמו שכתב רבנו בחיי (שמות ג, יד), עיי"ש באריכות. וכאשר תצרף ה"א אחרונה, שהיא המלכות והשכינה, גם כן במילוי ה"א, יצא שם מ"ה. וא"כ פייט שכינה אֶהָל בין שדי בלין טל (דוגמא מס' 1), שכאשר משה רבנו הביא את השכינה שהיא ה"א אחרונה, לאהל המשכן, הקב"ה ששמו טל, אותיות יה"ו, ירד כביכול לדור וללון בתחתונים בין שני הבדים והיה השם שלם. ופייט עוד בשמך טל אטלה (דוגמא מס' 2) שאנו בוטחים בשם ה', י-ה-ו שהוא ט"ל, שיברך אותנו בטל. וכן בתפילת הושענא רבה (בתחינה אחר חבטת הערבה) ותאיר לשכינת עזך בשם יו"ד ה"א וא"ו שהוא טל אורות טלך".

וב"ה שמצאתיו בפירוש בתיקוני זהר (יז ע"ב) ה"א שכינתא בגלותא, שלימו דילה וחיים דילה איהו ט"ל [ה' אחרונה שבשם היא השכינה אשר בגלות, וההשלמה והחיים שלה הוא ט"ל], ודא איהו יו"ד ה"א וא"ו [וט"ל הוא האותיות הראשונות שבשם י-ה-ו], וה"א איהי שכינתא, דלא מחושבן ט"ל [וה' אחרונה היא השכינה, ואיננה מחושבן ט"ל], אלא יו"ד ה"א וא"ו, דסליקו אתון לחשבן ט"ל, דאיהו מליא לשכינתא מנביעו דכל מקורין עלאין [אלא י-ה-ו שאותיותיה מצטרפים לחשבון ט"ל אשר היא ממלאת את השכינה מהמעיונות הנובעות מכל המקורות העליונים⁹]. והאיר עיני בזה ידידי ר' אלכסנדר זושא פריעדמאן, נ"י. ועתה מתורצת הקושיא ששאלנו בדוגמא מס' 3, כי הגימטריא של שם יה"ו וגם שם אהי"ה הוא כ"א. ולזה ייסד דווקא כ"א חרוזים ולא כ"ב. ועדיין פליאה דעת ממני שלא עמד על קושיא זו אחד מן הראשונים כמלאכים שהגו בתפילה זו. ומקום הניחו.

8 יש כמה צורות לאיות במילוי. למשל, אות ו במילוי אפשר לאיית וא"ו או ו"ו. הצורה הזאת של איות המילוי נקראת מילוי ה"א.

9 ומקור כל אלה הרעיונות ברמב"ן עה"ת (בראשית כז, א ד"ה ברך את אברהם בכל), והפוך בה דכולה בה.

